

SARUNAS PAR VĒSTURI

<https://doi.org/10.22364/lviz.115.05>

VĒSTURES OBJEKTIVITĀTE

*Ēriks Jēkabsons sarunā ar Edgaru Engīzeru par vēsturi
starp objektivitāti, politiku un nacionālo identitāti*

Iepriekšējā numurā sarunā ar Andri Levānu iezīmējām dažus aspektus, kas ļāva runāt par vēsturi kā mākslu. Turpinot iesākto sarunu ciklu ar Latvijas vēsturniekiem par vēstures zinātnē svarīgajiem jautājumiem, šobrīd vēlētos iezīmēt kādu nelielu daļu no tiem, kas ļauj runāt par vēsturi arī no politiskā rakursa. Turklāt tādā klasiskā un nesamaitātā šī jēdziena izpratnē – par vēstures lomu sabiedrības un nacionālās identitātes veidošanā un sabiedrības pašapziņā, vienlaikus skarot arī nozīmīgos jautājumus par meliem un patiesību, par subjektīvo un objektīvo vēstures rakstīšanā un par vēsturnieku lomu sabiedrībā.

Edgars Engīzers: Daudziem ar vēstures nozari saistītajiem Ērika Jēkabsona vārds komentārus neprasa, tāpēc vēlos uzdot jautājumu, kas ir saistīts ar tavu kā vēstures profesionāļa, zinātnieka veidošanos. Kā tu raksturotu sevi kā vēsturnieku – kuri ir tavi skolotāji vai autoritātes vēsturē – gan Latvijas vēsturē, gan pasaules kontekstā?

Ēriks Jēkabsons: Grūti par sevi runāt. Mani jau bērnībā fascinēja tas, kas ir noticis, fascinēja tas, kā, lasot grāmatu vai kādu citu vēsturiskās izziņas materiālu, varēja saprast un iztēlot to, kas īstenībā ir noticis. Man tēvs pastāstīja, kas ir Molotova–Ribentropa pakts, mani aizrāva ideja par to, ka mēs bijām neatkarīgi un mūsu dzīve bija savādāka nekā Melu impērijā, kas pastāvēja ārpus sienām. Vēsture ir mans dzīves veids, tas ir mans darbs jeb profesija un hobijs vienlaikus. Turklāt uzskatu, ka

vēsturniekam ir jāzina un jāsaprot ne tikai “sava” vēsture, bet sava vēsture kopējās vēstures ietvarā. Ja mēs to nespējam saprast šajā plašākajā kontekstā, mēs nespējam patiesībā saprast arī savu vēsturi. Jebkurš Latvijas vēsturnieks var izmainīt Eiropas vēstures izpratni, ja mēs ievieojam pašu atklāto, izpētīto kopējā zinātnes, vēsturiskās apziņas telpā, tāpat kā jebkurš novadpētnieks var būtiski paplašināt Latvijas vēstures izpratni, ja spēj savu pētījumu kontekstualizēt. Tāpat kā ikvienam ārstam ir jāzina elementārās lietas par visa ķermeņa uzbūvi un ārstēšanu, tāpat mums ir jāsaprot, kas notika ļoti senos laikos, lai gan tas varbūt mani kā 20. gadsimta vēstures speciālistu ne tik ļoti interesē; ir jāsaprot, piemēram, kāpēc un kā 16. gadsimta norises ir saistītas ar mūsdienām un mūsdienu vēsturi un aktuālajām norisēm. Es esmu Latvijas vēsturnieks, esmu eiropietis, pasaules vēsturnieks. Taču es uzskatu, ka vajag saglabāt Latvijas vēsturnieka īpatnības un ar tām papildināt pasaules vēsturi, padarīt to pilnīgāku, uz tveramāku un saprotamāku visiem.

Latvijas vēsturē, ja mēs skatāmies plašāk, par vienu no saviem iedvesmas avotiem es varētu nosaukt Edgaru Andersonu, neskatoties uz to, ka viņam – kā jebkuram citam – bija savi trūkumi. Viņš mani fascinēja ar detalizēto pieeju, viņš atklāja lietas, kuras agrāk šeit bija ne tikai aizmirstas, bet arī nezināmas. Profesoru Aivaru Strangu, profesoru Ilgvaru Butuli – gan kā skolo-tājus, gan kā cilvēkus; vēl jāmin Vilnis Pāvulāns, kurš bija mans maģistra darba vadītājs un kurš man atklāja, cik daudz var gūt no arhīvu materiāliem. Cienu viņu tieši kā vēsturnieku. Plašākā mērogā – Ričards Paipss (*Richard Edgar Pipes*); mani fascinē viņa pieeja Krievijas revolūcijas procesiem un to dziļā izpratne. Normans Deiviss (*Norman Richard Davies*) un viņa tvēriens, veicot apkopujošu analīzi, kas pēc būtības ir pats grūtākais uzdevums, un tāpēc, ka viņš ir pievērsies mūsu reģionam, ar to saprotot ne tikai Baltiju, bet visu Centrālo un Austrumeiropu. Timotijs Snaiders (*Timothy David Snyder*), kuram piemīt fasci-nējošas zināšanas par mūsu reģionu, sākot no Baltijas līdz Dien-

vidaustrumeiropai. No Krievijas vēsturniekiem man patīk Andrejs Zubovs (*Andrei Zubov*), viņa analīze un darbi ir nozīmīgi, lai godīgi un objektīvi saprastu ne vien Krievijas, bet arī mūsu reģiona vēsturi.

E. E.: Runājot par reģionu kopumā – visumā tiek popularizēta apziņa, ka vēsture ir nacionāli orientēta zinātne. Tomēr vēsturisko apziņu nevar arī atraut no nacionālās identitātes. Kā tev šķiet, cik lielā mērā šibrīža politiskās robežas nosaka arī robežas vēsturiskajai apziņai mūsu prātos?

Ē. J.: Mēs ļoti labi zinām tālu valstu vēstures, Rietumu valstu – Lielbritānijas, Francijas, ASV vēstures, un tas ir labi, ka mēs tās zinām. Taču ir traģiski, ka mēs teju vispār nezinām kaimiņu vēsturi – vāji zinām Lietuvas vēsturi, mēs nezinām Igaunijas, Polijas, Somijas un kuriozākais – arī Krievijas vēsturi. Tas ir vislielākais nonsenss, jo Krievija ir ne tikai mūsu kaimiņš, bet arī viens no galvenajiem ietekmējošajiem faktoriem mūsu vēsturē. Ja mēs pasakām, ka politisku iemeslu dēļ to ignorējam, tad patiesībā nonākam dziļā bedrē. Nezinot savu kaimiņu vēsturi, mēs nespējam saprast ne tikai svarīgus procesus mūsu vēsturē, piemēram, Neatkarības karu, bet arī mēģinām skatīties uz mūsu vēsturi ierobežotā telpā, pieņemot, ka tā beidzas tur, kur beidzas valsts robežas šodien. Tomēr tas tā neiet cauri. Valstu robežas ir mainīgas, arī Latvijai kaimiņos, piemēram, starpkaru periodā bija gan Vācija, gan Polija. Kāpēc tas tā bija un kāpēc tas tā vairs nav – tas jau ir mācīšanās un pētīšanas vērts jautājums. Bez šaubām, kaimiņvalstis ir ļoti būtiski ietekmējušas arī Latvijas vēsturi, un, ignorējot kaimiņvalstu vēsturi, mēs vienkārši nespējam pilnvērtīgi aptvert paši savu pagātņi. Jāpiebilst gan, ka kaimiņu vēstures atstāšana ārpus uzmanības fokusa nav raksturīga Latvijai vien.

E. E.: Kā tu raksturotu Latvijas vēsturnieku kopienu? Kādus nozīmīgākos strāvojumus, zinātniskās skolas tu tajā varētu iezīmēt?

Ē. J.: Es teikšu, ka Latvijas vēsturnieku kopa vai kopiena ir ļoti neliela. Uzskatu, ka mēs esam unikālā situācijā – no vienas

pusēs, mums ir grūti, jo dažkārt mums ir tikai viens vai divi vēsturnieki dažās jomās, dažās jomās vispār nav neviena pētnieka, bet, no otras puses, mēs esam laimīgi, jo mēs patiešām varam gūt to vienreizējo sajūtu, ko saucam par pirmatklājēju prieku, mēs varam būt pirmatklājēji, aizejot uz arhīvu un konstatējot, ka esam pirmie, kas lasa konkrēto lietu kā tādu. Parasti mēs esam pirmatklājēji savā tēmā Latvijas vidē kā tādā, mēs esam labākie konkrētās tēmas pārzinātāji pasaulē, un mums ir iespēja atklāt kaut ko pilnīgi jaunu Latvijas vēsturē un līdz ar to arī reģiona un Eiropas vēsturē. Diemžēl tam ir arī ēnas puse – dažkārt mēs iesligstam pašapmierinātībā, jo nav citu speciālistu, kas pētītu to pašu tēmu. Līdz ar to mums rodas maldīgs iespaids, ka viss ir kārtībā, pietrūkst kritikas. Kritiku un recenziju kā tādu mums vienkārši nav. Par skolām runājot, mēs pārstāvam “jaukto skolu” [smejas] – Latvijā kādreiz dominēja vācu vēstures teoriju skolas, mums ir arī krievu teoriju skola. Būtībā vēstures zinātnē mēs redzam tos pašus trūkumus kā visā sabiedrībā un zinātnē kopumā – mēs atrodamies ļoti spēcīgā padomju zinātnes iespaidā. Es negribu teikt, ka tas ir slikti, bet tas nav arī labi. Arī padomju skola, no vienas puses, paredzēja detalizētus pētījumus, bet, no otras puses, to ļoti stiprā mērā iespaidoja politika. Tas ir vērojams joprojām – kaut vai apstākļi, ka mēs pētām tikai savu vēsturi, nevis palūkojamies uz norisēm plašāk. Kaut kādu politisku iemeslu dēļ neskatāmies uz to, kas notiek Austrumos, jo tas nav “mūsējais”, mēs piederam Rietumu pasaulei. Šobrīd viss Austrumos notiekošais politiski mums ir “svešs”. Pozitīvais padomju historiogrāfijas un vācu tradīcijas mantojums ir tas, ka mēs nopietnu uzmanību pievēršam avotu un literatūras analīzei, kritikai, kas nebūt ne visur pasaulē ir tik ļoti izplatīta. Šobrīd mēs mēģinām pārņemt Rietumu vēsturnieku pieredzi kā tādu, bet tas notiek ļoti fragmentāri un tikai jaunākajā vēsturnieku paudzē, kura gūst izglītību Rietumos.

E. E.: Vēsture un politika, un vēsture un nacionālā apziņa. Šobrīd vēstures disciplīnai tiek pievērsta ļoti liela uzmanība.

Vēsture tiek izmantota ne tikai zinātniski, bet arī praktiski, politiski. Tomēr, lai arī cik ļoti mēs vēlamies nodalīt vēstures zinātņi no politiskās un sociālās vēsturiskās apziņas un manipulācijām ar to, mēs nevaram ignorēt, ka vienoti vēstures naratīvi ir būtiska nacionālās apziņas sastāvdaļa.

Ē. J.: Nav noslēpums, ka vēsturei ir arī tīri politiska dimensija, jo būtībā vēstures jautājumi ir tie, kas lielākoties izraisa domstarpības, konfliktus, nesaskaņas, draudzību un ienaidu starptautiskajās attiecībās gadsimtu garumā, patiesībā visā vēstures gaitā, pat sākot ar cilšu sabiedrībām [mazliet ironiski]. Draudzības, sirošanas un kompensācijas – tas viss ir vēsture; un tas, kā mēs kā plašāka sabiedrība to uztveram un atainojam, protams, līdz ar to ir arī politisks jautājums, un tādējādi tas paver iespēju manipulācijām. Uzskatu, ka akadēmiskiem vēsturniekiem, kādi esam mēs, uzdevums ir paskatīties uz konkrēto jautājumu no visām pusēm, arī no tā vēsturiskā tēla, figūras, vēsturiskās personības, armijas un valsts puses, kurus uzskatām par absolūti nepareiziem. Tikai tādā gadījumā mēs spēsim objektīvi novērtēt, kura pusē ir taisnība. 19. un 20. gadsimta vēsture, no vienas puses, ir vairāk pakļauta šādiem politiskiem iespaidiem, bet, no otras puses, ja vēsturnieks vadās no akadēmiskiem, nevis politiskiem apsvērumiem, viņš mēģinās saprast pagātņi no visiem skatpunktiem. Šo faktūru labi atspoguļo Latvijas un Krievijas attiecības. Ne jau tikai 19. un 20. gadsimta jautājumi ir svarīgi vēsturei, kas vienmēr ir tikusi izmantota par politiskās cīņas, pretim stāvēšanas un diskusiju instrumentu un patiesībā savdabīgu ieroci. Pret šo *zobenu* dažkārt ir nepieciešams vairogs, faktiski vēsturnieku darbs mūsdienās ir būtisks arī no šī viedokļa. Kijevas Krievzeme kā nesen aktualizējies jautājums ir lielisks piemērs, kas parāda, ka arī viduslaiku vēstures jautājumi joprojām var būt aktuāli politiskajā cīņā.

E. E.: 19. un 20. gadsimts, nacionālās apziņas veidošanās un nesenie, ģimeņu mutvārdu atmiņā un emocionālajā sasaistē esošie stāsti ieņem redzamu vietu kolektīvajā atmiņā, bet pēdas no

Livonijas laika, no 16. gadsimta ir padzisušas, un līdz ar to sabiedrībā vairāk tiek politizētas nesenās vēstures un nesenu konfliktu tēmas. Varbūt arī tas, ka par laiku, ko piedzīvojuši mūsu vecāki un vecvecāki, mēs vienkārši zinām mazliet vairāk nekā par senākiem procesiem.

Ē. J.: Es jau minēju par vājo Latvijas vēstures izpēti. Ja mēs paskatāmies uz Livonijas karu, Pletenbergu utt., uz 13. gadsimtu – visi šie procesi un norises ir ļoti politizēti un tagad tiek vērtēti pilnīgi atšķirīgi no katras iesaistītās valsts un nācijas aktuālajām pozīcijām. Mēdz teikt: kad atnāks nākamās nepatikšanas, par šīm mēs aizmirsīsim. Bez tam visi nākamie vēsturiskie notikumi un procesi ir prasījuši arvien lielāku upuru skaitu, un tādi paliek nācijas atmiņā labāk. Mēs šobrīd vāji atceramies faktu, ka, piemēram, līdz pat 1. pasaules kara beigām Latvijas laukos vieni no galvenajiem svētkiem bija dzimtbūšanas atcelšanas gadskārta. Tā bija dzīves sastāvdaļa, gandrīz tāpat kā šobrīd Ligo svētki. Šobrīd dzirdot jēdzienu “dzimtbūšanas atcelšana”, cilvēki pat īsti nevarēs nosaukt precīzu šīs norises gadu, taču tas bija nozīmīgs notikums, kas patiešām iespaidoja visas nācijas dzīvi, bet to teju pilnībā no atmiņas izdzēsa tam sekojošie lieli notikumi.

E. E.: Tas ir tāpat kā atmiņas par 1. pasaules karu nodzēsa 2. pasaules karš. Tikko beidzās 1. pasaules karš, Neatkarības karš to teju pilnībā aizēnoja ar savu aktualitāti gan politiski, gan laika skalas ziņā.

Ē. J.: Jā! Tieši tā.

E. E.: Interesanti, bet šķiet, ka Latvijā Atmodas procesi līdzīgā veidā ir aizēnojuši 2. pasaules kara pagātņi (un traumas) tikai daļā no sabiedrības... Kā tev šķiet, vai vēstures sasaite ar politiku un sabiedrību kopumā, runājot līdzībās, nav ļoti līdzīga vienam no jurisprudences mērķiem – nonākt pie taisnīguma izpratnes? Paskaidrot – kas ir noticis labs, kas ir noticis slikts, un tādējādi veidot ne tikai izpratni par pagātņi, bet arī sabiedrībā iezīmēt tādu kā vērtību orientāciju, runāt par to, kas ir taisnīgs,

kas ir netaisnīgs, uz šīs pagātnes bāzes, turklāt nereti to izmantojot arī šodienas politisko procesu leģitimācijai?

Ē. J.: Vēsturniekam, neatkarīgi no pētāmās tēmas, ir jābūt vispusīgi izglītotam cilvēkam. Ne tikai jāpārzina vēsture kā zinātne, turklāt ne tikai viens konkrēts laika periods, bet ir jāizprot arī elementārās lietas citās zinātnēs – jurisprudencē ir nepāšaubāmi viena no tām. Manā pieredzē ir bijuši gadījumi, kad ar jurisprudencē izglītotu cilvēku abpusēji konstatējam, ka varam viens otru papildināt. Šis ir multidisciplinārā principa pozitīvais pienesums, atsevišķos brīžos zinātnes saplūst.

Vēsture tomēr ir zinātne par cilvēces pagātni, par tās izdarītajām kļūdām un attīstību. Tā ir nepieciešama, lai saprastu arī šī brīža situāciju un pat to, kas mūs sagaida tuvākā nākotnē. Vēstures saprašana būtībā nodrošina arī laikmetīgu cēloņsakarību izpratni.

E. E.: Vēsturi mēģina definēt kā nacionālu disciplīnu. Kur ir robeža starp zinātnisko universālismu vēsturē, to, kas padara mūs interesantus Amerikas, Āfrikas, Ķīnas vēsturniekiem ar kaut kādu savu pienesumu, un to, ka vēsture lielā mērā pilda tieši nacionālās kopības apziņas uzturēšanas – tādu kopumā politisku misiju?

Ē. J.: Katrai valstij un nācijai vēsture ir ārkārtīgi būtiska, jo vēsturiskā apziņa ir viena no nācijas pamatpazīmēm, apziņa par kopīgo vēsturi, par kopīgajām gaitām, nepieciešamību būt kopā. Mēs esam Latvijas zinātnieki, Latvijas vēsturnieki, bet mēs nesam tikai Latvijas zinātnieki, tāpat kā labs novadpētnieks, kurš dzīvo, piemēram, Strenčos un pēta Strenču vēsturi, ir arī Latvijas vēsturnieks, jo viņš pienes kaut ko jaunu Latvijas vēsturē un ne tikai. Piemēram, ja tu esi igauņis un nodarbojies ar Igaunijas vēsturi, vai arī tu nodarbojies ar Igaunijas vēsturi un Latvijas vēsturi reģiona kontekstā, tu saproti un pēti, piemēram, sievietes lomu igauņu vai latviešu sabiedrībā, bet tu vienlaikus saproti, ar ko tava pētāmā vieta – Latvija vai Igaunija – atšķiras šinī ziņā no Anglijas, no Krievijas, Francijas, ASV utt. Tādā veidā mēs

saprotam, ka ir daudz kā kopīga, bet mēs esam arī zināmos aspektos unikāli. Jā, es esmu Latvijas vēsturnieks, kas atklāj Latvijas vēsturi pasaulei, bet, lai es to varētu izdarīt, man ir jāzina, kas notiek plašākā ģeogrāfiskā telpā – es nevaru tikai automātiski atstāstīt to, kas notiek tikai šeit. Tāpat arī citiem – Latvijas piemērs ir ārkārtīgi svarīgs, lai izprastu plašāka reģiona norises. Es perfekti izpētu visus avotus un stāstu par tajos atrodamo, bet, ja man pajautā – kas tajā pašā laikā vai jomā notiek Igaunijā, – to es nezinu [smejas].

E. E.: Visbiežāk jau mēs arī patiešām nezinām. Turklāt nereti jau arī šādi apkopojoshi salīdzinājumi kļūst iespējami tikai pakāpeniski, kad tiek apzināts, apkopots un apstrādāts avotu materiāls, visur jau tas sinhroni nenotiek.

Ē. J.: *Case study*, šo terminu es bieži lietoju. Latviski to tulko kā “gadījumu analīze”, bet tas neskan labi, un tāpēc es bieži studentiem iesaku sava darba nosaukumā ielikt kolu – mēs redzam to plašo problēmu plašākā un šaurākā ģeogrāfiskā telpā. Piemēram, Kurzeme un Dundaga – ir divas plašāka konteksta nodaļas: pirmā ir par Kurzemes norisēm vispār, un pēc tam ķeramies klāt Dundagai, piemēram, tās pašvaldībai, un beigās secinājumā parādām, ar ko šīs pašvaldības darbība ir atšķirīga no citu reģiona pašvaldību darbības, kādas ir kopējās tendences utt.

E. E.: *Case study* ir ārkārtīgi parocīgs vēstures rakstīšanas paņēmiens. Vēsturnieki daudzos gadījumos pēta šauras tēmas un dažādos žanros – mākslas, sporta vēsture utt., kas atšķiras no politiskās vēstures. Kā tu šo dažādo žanru klāstu varētu savilkt kopā, paturot prātā vēstures vietu nacionālās apziņas veidošanā?

Ē. J.: Patiesībā politiskās, militārās tēmas, sociālās, sabiedrības attīstības, reģionālās vēstures pētniecības tēmas arī ir *case study* kopējā vēsturē. Nevar atdalīt vienu no otras. Piemēram, 1. pasaules karš, ja mēģinām to sadalīt jomās – kultūra, arhitektūra, politika, militārās norises utt., tad kur mēs ievietosim faktu, ka 1917. gadā latviešu strēlnieku vienības atpūtas vietā Rīgā notika ļoti svarīgs politisks mītiņš. Kur lai mēs to liekam?

E. E.: Šis ir stāsts par pētījumā izvirzīto jautājumu – ko mēs parādām, ko atklājam ar konkrēto notikumu. Varbūt vēl spilgtāks piemērs ir Grosvaldu ģimene. Vieni viņus uzlūko kā māksliniekus, citi kā diplomātus. Visi mūsu lielie rakstnieki, kuri ir rakstījuši par karu, ir bijuši militārpersonas u. t. jpr. Jebkurai mākslas, kultūras vai sporta norisei vai produktam laikmets ir neatņemama sastāvdaļa. Mēs tā vienkārši nevaram atdalīt, piemēram, Grosvaldu, Skalbi vai Grīnu no 1. pasaules kara militārās vai sociālās vēstures un izlikties, ka esam atklājuši mākslinieku būtību.

Ē. J.: Protams! Mēs automātiski veicam dalījumu hronoloģiski vai jomās, nodalām politisko un militāro aspektu no kultūras. Taču nē! Strēlnieku koncerts ar Latvijas operas mākslinieku uzstāšanos – kas tas ir? Kļūda ir tā, ka bieži vien 1. pasaules karš saistās ar militāro un politisko jomu, varbūt vēl bēgļiem. Taču karš izmaina visu, no ēdienkartes līdz politiskai kartei un otrādi, visa sabiedrība mainās – sociālās lomas, sievietes, bērni. Šajos lielajos karos: 1. pasaules karš, Neatkarības karš, nemaz nerunājot par 2. pasaules karu, iesaistīta ir pilnīgi visa sabiedrība – karš ielaužas un pārņem pilnīgi visas dzīves sfēras.

E. E.: Manuprāt, viens no svarīgākajiem jautājumiem vēsturē ir – kāpēc. Un arī tas, ka mums kā vēsturniekiem ir bail atiet prom no viena arhīva fonda, no salīdzinoši ierobežota materiāla, ar ko esam pieraduši darboties. Ja nu, piemēram, pēkšņi tiešām vienam mūzikas vēsturniekam tad būtu jāmēģina izprast militārās dzīves nozīmi. Tas ļoti spiež iet ārā no šaurās, ērtās komforta un kompetenču zonas. Pārāk daudzos gadījumos specializācija ir ārkārtīgi šaura, kas nenāk par labu šādai plašākai kontekstualizēšanai.

Ē. J.: Protams! Ja mēs gribam pētījumu veikt objektīvi, tad mums, tāpat kā mūsu nosacītā Dundagas pagasta vēsturniekam, ir jāiziet ārpus sava pagasta robežām. Ja mēs rakstām par māksliniekiem 1. pasaules karā, mums jāsaprot gan mākslas specifika, gan arī tas, kas notiek vispār. Mēs varam būt objektīvi un

zinoši katrs savā jomā, bet mums ir jāsapludina kopā zināšanas, lai pilnībā varētu pateikt, piemēram, kas ir tie 1. maija zīmētie plakāti Padomju Latvijā, kāpēc mākslinieki piedalījās tajā procesā, – ne jau no savas gribas, viņi bija spiesti. Mums arī šobrīd nav tādas normālas Latvijas vēstures hrestomātijas, kas vispusīgi apskatītu noteiktus procesus un periodus. Viens iemesls ir tas, ka mums ir maza vēsturnieku kopiena, otrs, ka mēs katrs vairāk orientējamies uz vienas vai nedaudzu jomu problēmjautājumiem.

E. E.: Runājot par vēstures zinātni, ir skaidrs, ka tā attīstās. Attīstās gan veidi, kā mēs pētām, gan tas, kā mēs novadām savus pētījuma rezultātus līdz lasītājiem un dažādām auditorijām. Kā tu vērtētu vēsturi gan Latvijā, gan Eiropā kopumā tagad, 21. gadsimtā, pretnostatot to 20. gadsimta beigu vēstures rakstīšanas veidiem?

Ē. J.: Te mēs nonākam līdz tam, ko saucam par ideālu. Pirmkārt, vēsturei būtu jāklūst maksimāli akadēmiskai jomai, kuru politiskiem aktoriem nevajadzētu īpaši ietekmēt. Pēc iespējas mazāk politikas, katrs varam realizēt savu nacionālo vēsturi, atzīstot visu iesaistīto pušu intereses, konstatējot šīs intereses kā tādas. Vācbaltieši, poļu muižnieki, lietuviešu strādnieki un tādi, kuri nezina, kas viņi īsti ir – poļi, lietuvieši vai latvieši, Bermonts, krievu pilsoņi Rīgā utt. – katram bija savas intereses, kurām ir pamatojums. Ievērot visu pušu rīcības un to pamatojumus, motivācijas, tas nozīmē – būt maksimāli objektīviem, iekļaut visus faktorus. Būt objektīvam nozīmē iepazīties ar visām iesaistītajām jomām, ne tikai tīri vēsturi, bet arī kultūru, jurisprudenci utt. Jebkuram vēsturnieka darbam ir zinātniskā aktualitāte un papildus iespējamā aktualitāte ir politiskā. Mūsu mērķim ir jābūt, lai primārā ir zinātniskā aktualitāte, un tas nosaka mūsu darba kvalitāti. Vēsture vienmēr būs arī subjektīva. Mums kā pētniekiem ir vienkārši jācenšas būt maksimāli objektīviem un jāpaskatās no visām pusēm, visiem leņķiem un visām trajektorijām.

E. E.: Ja runā par vēstures rakstīšanas izmaiņām attiecībā uz 1. pasaules karu vai 2. pasaules karu – mēs uz šiem notikumiem tagad raugāties savādāk, caur sabiedrības prizmu, caur mazā cilvēka vēsturi, caur ierakumu dzīves vēsturi utt., iepretim iepriekšējai pieejai, ko dēvē par *queen's and king's history*. Kā, tavuprāt, mainās šī prakse, kā mēs skatāmies uz it kā politiskiem notikumiem?

Ē. J.: Tā ir tā ikdienas dzīves vēsture. Es domāju, ka Rietumu historiogrāfijā tas nav nekas jauns, viņi pie tā ir ķērušies jau sen, ņemot vērā ļoti augsto izpētes līmeni, kuru jau minēju iepriekš. Ir saprasts, ka uz ikdienas dzīves vēsturi varam paskatīties caur individuāliem *case study*. Šeit es vēlos atgriezties pie jautājuma, kā objektīvi uzrakstīt vēsturi. Jā, no vienas puses, to nevar, no otras puses, – var, atrodot precīzus kritērijus, kurus aprakstīt. Ir jāizvēlas kritēriji, tāpēc ir jāmācās, lai saprastu un mācētu atrast kritērijus, pazīmes, kurus analizēt. Būtībā šis cilvēks arī ir *case study*, par ko runājām sākumā. Jāmēģina caur cilvēka prizmu paskatīties uz 1. pasaules kara norisēm tādā un tādā frontes sektorā. Ikviens, pat visniecīgākais puzzles gabaliņš ļauj mums ieskatīties daudz plašākās norisēs un nereti arī ieraudzīt ko pilnīgi jaunu, iepriekš nepamanītu vai šķietami nesaistītu. Arī jebkura ciema vēsture, jebkuras sabiedrības grupas vēsture, tie visi ir *case study*.

E. E.: ...par *grand narratives* – negribētu latviskot arī šo jēdzienu – un mikrovēsturēm. Ja mēs runājam par to, ko no vēsturniekiem gaida, tad varbūt tā ir tieši šī sasaiste starp mikrovēsturēm, ko tu sākumā nodēvēji par novadpētniecību, un *grand narratives* – lielajiem stāstiem par pagātņi, to, ko māca skolēniem skolās, ko sabiedrība ir pieņēmusi par pamatu – ko vajadzētu zināt par mūsu pagātņi ikvienam sabiedrības loceklim. Varbūt viens no lielākajiem izaicinājumiem ir salikt to visu kopā?

Ē. J.: Mēs varam vēsturi padarīt pievilcīgu, tikai ilustrējot to ar spilgtiem piemēriem. Vēlams konkrētājā auditorijā runāt par

piemēriem, kas viņiem būtu saprotami, nevis par Francijas zemnieku piedzīvojumiem, bet par kaut ko no tās vides, kas klausītājiem ir pazīstama, – parādīt, ka katrā jūsu ģimenē ir cilvēki, kas piedalījās attiecīgajos procesos. Šie procesi viņu uztverē uzreiz kļūs savādāki. Tāpat ir ar Latviju plašākā vēstures kontekstā – kopīgie visā Eiropā notikušie procesi ir visiem labi zināmi, bet eiropieši nezina mūsu gadījumu un piemēru, kas vienlaikus atklāj arī ko jaunu lielajā un it kā zināmajā Eiropas stāstā.

E. E.: Vēsture bieži tiek izcelta kā viena no disciplinām vai priekšmetiem, ko izmanto patriotiskās apziņas veidošanai. Attiecībā uz skolēniem viens no definētajiem mūsu izglītības sistēmas mērķiem ir pilsoniskā audzināšana. Tas nozīmē ne tikai mācīt cilvēkiem faktus, bet arī padarīt viņus par labākiem pilsoņiem, kā tas notika agrākajā izglītības sistēmā – kā Gvido Straube to ir aprakstījis – vismaz kopš 17. gadsimta. Patriotisma veicināšanā lielāks uzsvars tiek likts uz nacionālo vēstures naratīvu, atsevišķos gadījumos varbūt pat uz etniski orientētu vēstures stāstu. Iespējams, par to varētu aizdomāties sevišķi šogad, ņemot vērā, ka esam kalendāri orientēti un nu aprit precīzi 100 gadi kopš demokrātijas izveides, Satversmes pieņemšanas. Vai mēs pārāk bieži, arī rakstot vēsturi, neskatāmies etniskā, nacionālā patriotisma virzienā un neignorējam demokrātisko vērtību izcelšanu?

Ē. J.: Es nesaskatu pretrunu, ja vēstures rakstīšana notiek pareizi. Ko nozīmē to pareizi darīt? – Maksimāli objektīvi, tostarp runājot arī par lietām, kas nav tik patīkamas pirmajā acu uzmetienā. Ja mēs to nedarām, tad mēs patiešām politizējam vēsturi. Piemēram, trīsdesmitajos gados vēsturniekiem nebija ērti runāt par 1919. gada Daugavpils kauju, jo mēs tur nepiedalījāmies, tur nebija Latvijas armijas. Tā bija lielākā kauja reģionā ar tanku iesaisti utt. Peniķis to piemin vienā teikumā tāpēc, ka vienā pusē bija “nepareizie” poļi un lietuvieši, nepareizie tāpēc, ka karoja par šo zemi kā par savējo, otrā pusē – tikpat “nepareizie” latvieši un igauņi, nepareizie tāpēc, ka bija Sarkanās armijas sastāvā. Ja kāds tagad par šo kauju jautā: kas tas vispār bija? – mēs nezi-

nām par to vispār neko. Tā ir unikāla situācija. Ir jārūnā par visām lietām: par latviešu sarkanajiem strēlniekiem, kuriem arī bija savi rīcības iemesli, par ebreju šaušanu un holokaustu, par atsevišķu sabiedrības grupu aizvainojumu mūsdienās, kas ir izteikti tāds pats kā poļu muižnieku vai, piemēram, vācbaltiešu aizvainojums utt.

E. E.: Mēs neesam unikāli ar savu vēsturi, tā tas ir, bet to atskārst var tikai tad, ja saprotam drusku vairāk arī citu vēstures. Tas paver jaunu tēmu vēsturiskajā apziņā – par savējiem un svešajiem, par identitātēm un to, kā tās konstruējas un tiek konstruētas. Labs vingrinājums ir paskatīties uz pagātņi caur vecām kartēm – skaidrs, ka līdz 1918. gadam mēs nevaram Latviju norobežot tādā ļoti mūsdienīgā izpratnē. Tu minēji Latvijas–Vācijas robežu, tikpat interesants jautājums ir par Polijas–Zviedrijas robežu kaut kur pie Aiviekstes. Kā pagātnes reālijas neatbilst mūsdienu kartei? Tās neatbilst arī mūsdienu politiķu, sabiedrības un arī dažu vēsturnieku vēlmei skatīties uz pagātņi caur mūsdienu identitātes vai nacionālās identitātes, vai ģeogrāfiskās identitātes prizmu. Tomēr vēstures stāsti nereti mūs noved pie izpratnes par vēsturiskiem pāridarījumiem, vēsturisko naidu vai tieši otrādi – vēsturisko brālību un nereti arī tieši ietekmē ģeopolitiskās un sociālās reālijas. Tas atsauc man atmiņā, manuprāt, ļoti svarīgu tavu rakstu par latviešu izcelsmes muižniekiem Krievijas impērijā, kuri pēc būtības bija izdzēsti no nacionālā vēstures stāsta un arī no kolektīvās apziņas. Mēs caur vēstures rakstīšanu esam konstruējuši dažādus priekšstatus, lomas un modeļus. Piemēram, par karu mēs rakstām vai nu no varoņu perspektīvas, vai caur upuru un viņiem nodarītā netaisnīguma prizmu, tā teikt, nostiprinām tā saukto bāreņu tautas sindromu. Bet ir skaidrs, ka godprātīgs skats uz pagātņi nav un nevar, nedrīkst būt binārs.

Ē. J.: Ļoti daudzām nācijām mūsu reģionā ir šis bāreņu komplekss. To nosaka ne tikai vēsture, bet arī apstākļi, kādos iegūta neatkarība – cīņā ar kaut ko. Lai stiprinātu, saasinātu šo cīņu

par savu patstāvību, bija jāuztur šis bāreņu komplekss. Lietuvieši dara tieši to pašu. Centrālajā un Austrumeiropā – līdzīgi aizvainojumu kultivē rumāņi, ungāri, daudzi citi. Lielās nācijas Anglijā, Francijā neko tādu nemin, vācieši gan nedaudz runā par pagātnes negācijām, bet ne tik izteikti.

Mēs piecdesmit gadus nevarējām pētīt savu vēsturi vispār. Pusgadsimts bez normālas vēstures pētniecības kā tādas. Līdz ar to mēs pārņemam to stāstu, kāds tas bija starpkaru periodā. Tagad mēs esam nonākuši līdz apziņai, ka viss, kas noticis mūsu zemē, neapšaubāmi ir mūsu vēsture. Neatkarīgi no tā, kas piedalās attiecīgajos notikumos, tā ir mūsu vēsture.

E. E.: Man ļoti simpaticē veids, kā vēsturi rakstīja 20. gadsimta 20. gados un 30. gadu pirmajā pusē, kaut vai minot Ernestu Blanku līdz Ulmaņa apvērsumam – tas ir zināmā mērā ļoti demokrātisks, varētu pat teikt – mūsdienīgs skats uz pagātni, diemžēl nepelnīti aizmirsts plašākā vēsturiskajā apziņā.

No vienas puses, pastāv akadēmiskā brīvība (un arī atbildība), ceļš uz objektivitāti, no otras puses, ir vēsturnieku uzdevums sabiedrībā – valstiskās un nacionālās apziņas veidošana, politisko interešu aizstāvēšana, tas, ko var saukt par oficiālo vai politiski atzīto naratīvu. Kā tu jūties starp akadēmisko pašapziņu un valstisko, pilsonisko apziņu?

Ē. J.: Starp šīm pašapziņām nav pretrunas. Mans uzskats ir tāds, ka politisks pasūtījums no valdības puses ir jārealizē objektīvi, maksimāli sakot to, ko tu redzi. Es tikko uzrakstīju rakstu par Neatkarības karu, kurā atklāju arī nepatīkamas lietas. To kādā populārā it kā liberālā žurnālā diemžēl atteicās pieņemt. Vēsturniekiem ir jābūt gataviem runāt arī par nepatīkamām vai šķietami nepatīkamām lietām savā vēsturē; nedrīkst izlikties, ka mūsu pagātne bijusi tikai un vienīgi romantiski rožaina. Es savos rakstos nekad neesmu melojis, es saku to, ko es redzu avotos. Es saku, ka šeit nav pretrunas, mums ir jāpilda un arī jāveido valsts pasūtījums, jo mūsu veidotajiem vēstures stāstiem patiesi ir liela valstiska nozīme. Tie palīdz veidoties mūsu poli-

tiskajai nācijai, bet jāraksta ir tas, ko mēs redzam – bez noklusēšanas. Pierādīsim, ka esam objektīvi, ka nenoklusējam kaut ko šķietami neērtu vai netīkamam – tā mēs novērsīsim no sevis triecienus nākotnē. Tagad paņemot teju ikviena padomju vēsturnieka darbu, tas šķiet smieklīgs, ir redzams, ka tur ir viss – meli, noklusēšana, manipulācijas, ideoloģijas uzslāņojumi.

E. E.: Šķiet, ka sabiedrībai vēsturnieki ir vajadzīgi. Ne velti vēsturnieku darbs vienmēr ticis iekļauts sabiedriskajā pasūtījumā. Ne velti liela daļa no mūsu darba notiek, tā teikt, sabiedriskajā sektorā – valsts un pašvaldības finansē muzejus, pētnieciskos institūtus, gluži tāpat kā daudzās citās humanitārajās disciplīnās. Vai varam runāt par vēsturi ne tikai kā abstraktu zinātnisku interesi, hobiju, bet arī iezīmēt kādus vēsturnieku pienākumus pret sabiedrību, misiju?

Ē. J.: Pirmkārt, pasniegt vēsturi tālāk skolās, jo vēstures zinātne ir atzīta kā nepieciešama skolu programmās, visā pasaulē skolās māca vēsturi – ne bez pamata. Bez izpratnes par vēsturi, kas ir pietiekami sarežģīta visās zemēs, mēs nespējam saprast ne savu aktuālo stāvokli, ne vietu sabiedrībā, ne arī nākotnes rīcības modeļus. Vēsture līdzās citām zinātnēm ir vienlīdz svarīga sabiedrības attīstībai. Tā palīdz mums kā sabiedrībai sevi vadīt, organizēt, saprast utt. Tāpēc šī zinātne tiek ļaunprātīgi izmantota, tāpēc mums šis vēstures nozīmīgums ir jāapzinās – lai spētu atpazīt un pretoties ļaunprātīgām manipulācijām.

E. E.: Mēģinājumi apēt pie senuma kā taisnīguma pamata – kurš bija pirmais šajā vietā, cik sena ir valsts. Mēģinājumi saskatīt valstiskumu aizvēsturē, meklējot “senlatviešu” karali 20. gadsimta trīsdesmitajos gados. Mēģinājumi atrast kādu slāvu cilti Baltijas jūras austrumu krastos pirms krustnešu ierašanās utt.

Ē. J.: Tas ir vienkāršs piemērs – kā politikā izmantot vēsturi. Es minēju šādu piemēru: kas bija Līksnas muižā augusī muižniece Emīlija Plātere? Viņa 1831. gadā kļuva pazīstama un slavena, viņa ir poļu Žanna d'Arka, bet viņa ir arī lietuviešu

Žanna d'Arka un arī baltkrievu Žanna d'Arka... Mums ir jāskatās uz kopīgo vēsturi ne tikai mūsdienu Latvijas robežās, bet daudz plašāk. Tikai tā mēs varam to apgaismot un saprast, ka šāda dilemma ir lieka.

E. E.: Pēdējos 20 gados ir ļoti būtiski aktualizējies jautājums par vēstures falsificēšanu un viltošanu. Tajā pašā laikā jebkurš pētnieks atzīs, ka kļūdīties ir cilvēciski, un vēsture ir interpretējoša zinātne. Kur, tavuprāt, ir robežas starp falsifikāciju un interpretāciju atšķirībām, kas arī var būt gana pretrunīgas? Skaidrs, ka vēsturniekam ir jācenšas pietuvoties reāli notikušajam, tādēļ mēs ne vien dzelžaini balstāmies avotu materiālā, bet arī ļoti kritiski to izvērtējam, jo skaidrs, ka arī avotos var atspoguļoties nepatiesības. Šobrīd, domājot par vēstures falsificēšanu, nepatiesu mītu radīšanu, mēs lielākoties skatāmies Krievijas virzienā, jo Krievija ir viens no lielākajiem ietekmes faktoriem uz mūsu sabiedrību, kā tu arī minēji sarunā. Tur ir izveidota vesela komisija cīņai pret vēstures falsifikāciju, kas patiesībā pati falsificē vēsturi un kas arī pievērš uzmanību Baltijas vēstures jautājumiem. Redzam, ka pagātnes diskursi tiek ārkārtīgi politizēti, pat ignorējot vēstures avotos atrodamo.

Ē. J.: Aktuālie politiskie mērķi nosaka arī vēstures falsifikāciju. Tas bija gan Padomju Savienībā, gan nacistiskajā Vācijā, gan Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā Latvijā, tā tas notiek arī Putina Krievijā šobrīd – viltošana politisku mērķu labad vai neērtās patiesības noklusēšana autoritāros režīmos valdošās cenzūras apstākļos ir ārkārtīgi izplatīta. Manā uztverē viltošana un noklusēšana ir viens un tas pats. Ja mēs noklusējam noteicošus faktorus, tā arī ir viltošana ar mērķi radīt citu naratīvu un izdarīt citu secinājumu.

E. E.: Kā tu vērtētu Latvijas vēsturnieku kopumu, zinātnisko vidi, cik laikmetīga ir Latvijas vēstures zinātne 21. gadsimtā?

Ē. J.: No vienas puses, tā ir ļoti laikmetīga. Daudzos gadījumos pierādām, ka esam spējīgi un varam turēt līdzī un patiešām ienesam pasaules vēstures zinātnē daudz ko jaunu. Esam unikāls

gadījums, pateicoties savai unikālajai vēsturei. Savu iespēju robežās, sadarbībā ar pasaules un Eiropas vēstures centriem mēs esam spējīgi daudz ko izdarīt. Tam, ka mēs nevaram izdarīt vairāk, ir objektīvi iemesli: mūsu ir maz, un darba apstākļi daudzos gadījumos liedz realizēt ambiciozākus pētījumus. Diemžēl vēl joprojām darbojas padomju skolas negatīvās puses – mēs pētām katrs savu šauro tēmu, mēs “neejam ārā” no tās un nepaskatāmies plašākā kontekstā. Daudzi jautājumi nav līdz galam izpētīti. Nevaram un tā īsti arī nemākam mūsu izpētīto ievietot kopējā vēstures lauciņā, par tādu nopietnāku pieeju vēstures teorijas vai filozofijas jautājumiem pat nerunājot. Atsevišķos gadījumos mēģinām to darīt, bet, tā kā pagātne nav pilnvērtīgi izpētīta, mēs to nemaz nevaram izdarīt. Nevar izdarīt secinājumus, kārtīgi neizpētot pamatus.

HISTORICAL OBJECTIVITY

An academic conversation between historians Ēriks Jēkabsons and Edgars Engīzers about history in the context of historical objectivity, politics, and national identity

This publication continues the cycle of academic conversations between Latvian historians about fundamental issues in history-writing. This conversation outlines the dimension that allows speaking about history also from the political vantage point. The discussion focused on the role of history in the development of national identity and the self-awareness of society, addressing also the important issues regarding the lies and the truth, the subjective and objective aspects in history-writing and the historians' role in society. The discussion highlighted the following main ideas:

Latvian historians are in a unique situation: on the one hand, our work is difficult, as some periods and sub-disciplines are in the research focus of only one or two specialists while some are not researched at all. On the other hand, we are lucky because we have an opportunity to be the pioneers, e.g., a Latvian historian can be the first researcher that reads a particular archival file. But there is also a dark side to it: sometimes we

tend to become smug, which creates an illusionary impression that everything is OK; there is a shortage of criticism.

The historical science in Latvia in fact reveals the same shortcomings that we see in science in general: we are under a very strong influence of the Soviet science. It is neither bad nor good. On the one hand, the Soviet practice required detailed factological research, but, on the other – it was very strongly politicised.

Academic historians must consider a particular research issue from all sides, also from the side of the historical figure, army or state, which we regard as being absolutely wrong. History has always been used as a tool and in fact as a specific weapon in political struggles and discussions. Sometimes we need “a shield” against this “sword”, and today the historians’ work is important also from this perspective. Kievan Rus is an excellent topical example showing that even issues of medieval history can still be used in political and ideological struggle.

Discords, conflicts, friendship, and hate in international relations throughout the history of mankind have been dictated by historical perceptions; they are also the ones that define the sense and understanding of national unity. We tend to forget earlier topical issues, when a new one emerges. For example, we hardly remember that until the end of the First World War the abolition of serfdom was one of the main commemoration dates in Latvian countryside, like Midsummer celebrations today. History is extremely important for each nation because the awareness of the shared history is one of the fundamental elements of the national identity. In this region, very many nations cultivate the “orphan’s complex”. It is determined not only by history, but also by conditions under which the national independence was acquired.

Historians must aim at making scientific topicality their priority; this is what determines the quality of our work. However, history will always be subjective as well. Historians simply must try to be as impartial as possible and consider all the involved sides.

We can make history attractive to the public only by illustrating it with colourful examples, which are close to the heart of the particular audience, e.g., by showing that their family members, the closest community were also affected by respective processes. However, historians must also speak about the aspects that are not so attractive. By failing to do this, we also politicise history.

Without the understanding of history, which is complicated for all nations, we are unable to understand the current situation, current

society, or the models of future action. Falsification of history or hushing up uncomfortable truth is very broadly practiced under the conditions of censorship in authoritarian regimes. Thus, we must be aware of the importance of history, in order to be able to identify and resist ill-intentioned manipulations and to build our society on genuine rather than illusionary foundations.

© 2022 Edgars Engīzers, Ēriks Jēkabsons.
Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).